

Könyvszemle

Lee Congdon: *Seeing Red*

Az Egyesült Államokban működő kitünő eszmetörténész, a magyar gondolkodástörténet ismert kutatója legújabb könyvében – mint az alcím érthetővé teszi – azokat a válszokat elemzi, amelyeket az emigrációba vonult magyar értelmiségiek fogalmaztak a kommunizmus kihívásra. A munka a szerző korábbi monográfiájában (*Exile and Social Thought. Hungarian Intellectuals in Germany and Austria, 1919-1933*, Princeton: Princeton University Press, 1991) összefoglalt kutatásainak folytatásaként is fölfogható, egyszerre kitérítőt és leszűkített tematikával. Egrészt ugyanis, a korábbi vállalkozástól eltérően, a mostani könyv nem csupán a németországi és ausztriai emigránsok működését elemzi, s nem csupán a magyarországi kommün bukásától a náci hatalomátvételig terjedő időkeretben: érdeklődése a teljes 20. századi magyar emigrációra kiterjed, noha középpontjában inkább az angol nyelvterület emigrációja áll. Másrészt, nem általánosságban vizsgálja a magyar emigránsok működését: vizsgálódásai a kommunista ideológia kihívására adott válaszokra – és a szovjet gyakorlat teoretikus reflexióira – irányulnak.

A megközelítés nem véletlen: Congdon szerint a mögöttünk hagyott évszázad „nagy története” éppen a kommunizmus. Gondolatmenetének kiindulásaként a *Wille zur Macht* Nietzschejének ismert próféciját idézi a következő évszázadok nihilizmusának elkerülhetetlen följöveteléről. A prófécia – mondja – beteljesedett: a posztkeresztény,

modern-későmodern világkorszak a 20. században valóban a nihilizmus diadalmas előretörését hozta magával – vele együtt pedig a nihilizmussal szembesezhető új hitek megjelenését. A kommunizmus: ezeknek az új hiteknek a leghatásosabb és legfélelmetesebb változata. Valamiféle sajátos, racionális és materialista hitként meggyőzi követőit, hogy megragadható a történelem logikája, és garanciát nyújt számukra, hogy a mennyország igenis lehozható a földre. A javarészt zsidó származású, radikális nézetekkel induló értelmiségiekből álló magyar emigráció két generációját – az első világháború végét, a kommün bukását követően Ausztriába és Németországba, majd onnan Angliába, az Egyesült Államokba vagy a Szovjetunióba települő idősebb, és az 1956-os forradalmat követően Angliába érkező fiatalabb generációt – ez a kommunista hit ragadja magával: tagjai ennek az új, evilági hitnek lesznek szenvedélyes elkötelezettjei és/vagy meggyőződéses bírálói.

A kötet főszerelői: Arthur Koestler, Polányi Károly, Polányi Mihály, Kolnai Aurél, Mészáros István, Lakatos Imre és Szamuely Tibor. A névsorban nemcsak az a figyelemre méltó, hogy ki került bele: az is, hogy ki maradt ki belőle. Hogy csupán az idősebb generációhoz tartozó gondolkodókat említsünk, nem szerepel benne például a két, talán legnagyobb magyar emigráns: Lukács György és Mannheim Károly. Az egyetemes magyar filozófiatörténet legjelentősebb gondolkodójaként számon tartott, a *Geschichte und Klassenbewusstsein* a kommunista hit alighanem legzseniálisabb és legdiabolikusabb művét megalkotó Lukács csak a hatá-

sával jelenik meg: mint aki előbb a századelő Vasárnapi Körével, utóbb a második világháború utáni korszak Budapesti Iskolájával meghatározó gondolkodói nemzedékeket bocsát útjára. A leglátványosabb emigrációs karriert befutó, tudásszociológiájával a német, „tudatos társadalomszervezési programjával” pedig az angolszász tudományosságban kiemelkedő sikereket elérő Mannheim alig néhány utalás erejéig tűnik föl csupán. Említsük meg azonnal: a föltűnő hiányt az magyarázza, hogy mindketten Congdon említett korábbi kötetének főszereplői voltak.

A kötet finom elemzések sorában bontja ki a magyar emigránsoknak a kommunizmus visszautasíthatatlan kihívására fogalmazott különféle, gyakran egymással, sőt, önmagukkal is vitatkozó válaszait. A magyar emigránsok a háborús összeomlást és a gazdasági világválságot a nyugati kapitalista civilizáció haldoklásaként, a „szovjet kísérletet” ellenben valamiféle „új civilizáció” ígéreteként élik meg. Ezt az egyetemes tapasztalatot azonban, érdekes megfigyelni, gondolatilag igen eltérő módon dolgozzák föl. A legszívrányosabb válasz talán Koestleré: ő a szovjetkommunizmus igenlésének is, tagadásának is könyörtelenül radikális képviselője lesz. Előbb, a harmincas évek derekáig elkötelezett kommunista, utóbb, a harmincas évektől nem kevésbé elkötelezett antikommunista: szovjetunióbeli utazásának és a spanyol polgárháborúnak a tapasztalatait még hithű kommunista párttagként reflektálja, hogy azután a *Darkness at Noon* parabolájával és ragyogó esszéivel nyilvánosan megtagadva saját eszmei-politikai múltját, harcias antikommunistává válik. A gazdaságfilozófus-gazdaságtörténész Polányi Károly szocialista-keresztényszocialista nézeteitől jut el a kommunizmus és a szovjet kísérlet iránti rokonszenvig, hogy azután ezzel voltaképp sohase szakítson. Fölfogása szerint a fasizmus azért rombolja le a demokráciát,

hogy a kapitalizmust megvédelmezhesse, a kommunizmusnak ellenben a demokrácia korlátozása árán sikerül lerombolnia a kapitalizmust. Nagyhatású liberalizmuskritikai műve, a *The Great Transformation* az önszabályozó kapitalista piacot kártékony utópiaként leplezi le. Polányi Mihály és Kolnai Aurél ezzel szemben kezdettől fogva következetesen elutasító választ fogalmaz a kommunizmus kihívására. A kémikus-tudományfilozófus Polányi tudományfilozófiai megközelítésből alakítja ki antikommunista meggyőződését: a központosított kommunista tudományirányítás kártékony következményeinek megtapasztalása vezeti az autonóm tudósok tevékenysége nyomán megszülető szabad tudomány eszméjének, átfogóbban pedig a szabad társadalom magasabbrendűségének megfogalmazásához. A politikai gondolkodó Kolnai Aurél pedig politikafilozófiai belátásokból kiindulva lesz előbb a jobboldali, utóbb mindinkább a baloldali totalitarizmus elkötelezett kritikusa: nagyszabású fasizmuskritikájában, a *The War against the West*-ben az előbbivel, az „antikommunizmus tévedéseit” bíráló munkájában pedig az utóbbival szemben igyekszik megvédeni a Nyugat intézményes rendjét és szellemi alapjait.

Ahogy az első, ugyanúgy a második nemzedék is színes képet mutat. Mészáros is, Lakatos is, Szamuely is a kommunista baloldali radikalizmus felől indul, ám máshová érkezik el. A politikafilozófus Mészáros a baloldali radikalizmussal szakítva sem adja föl antikapitalista meggyőződését és marxista-neomarxista orientációját: kései grandiózus összefoglalásában, a *Beyond Capital*-ban is a tőkés társadalom meghaladásának alternatíváit vizsgálja. A tudományfilozófus Lakatos ellenben, leszámolva saját szektáriánus kommunizmusával, egészen a konzervatívizmusig jut el: londoni professzorként már a hatvannyolcas diákmozgalmakkal szemben igyekszik megvédelmezni a tudomány

szabadságát. A történész Szamuely – a magyar Tanácsköztársaság politikai vezetőjének unokaöccse – a hatvanas évek radikális légkörében hasonlóképpen jobboldalinak tűnik föl: nagymonográfiájában, a *The Russian Tradition*-ben a szovjetkommunizmust a nyugati hagyománnyal szembeállított, sajátos orosz hagyomány örököséként értelmezi.

Congdon megközelítése alapvetően tudásszociológiai: rekonstrukciós munkáját következetesen a történelmi-szociológiai tényezők felől elindulva kezdi meg. Eljárása ugyanakkor nem jár redukcionizmussal: az elemzések rendkívül nyitottan követik az egyes gondolatrendszerek sajátosságait. Munkája nemcsak a főszereplők életszerű miniportréival és műveik érzékeny interpretációjával szolgál; érdekes intézménytörténeti elemzéseket is átnyújt. Ilyen, izgalmas eszmétörténeti adalékokat hordozó intézménytörténeti fejezetben számol be például a tudomány szabadságának védelmére a negyvenes évek Angliájában szerveződő társaságról, vagy a magyar emigránsoknak a háború éveiben Károlyi Mihály kezdeményezésére létrejött demokratikus mozgalmról.

A kötet utószava túltekint az antikommunizmuson. Az itt olvasható gondolatmenet szellemes keretbe foglalja a kötet egészének anyagát. A magyar emigránsok kiküzdött antikommunizmusa eszerint megújítja az életnek értelmet és irányt adó hitet keresését. Ahogy korábban a kommunizmus hitet nyújtott a posztkeresztény világkorszak embere számára és védelemmel szolgált a nihi-

lizmus kihívásával szemben, úgy az anti-kommunizmus ismét fölébreszti a hit szükségletét: új, mélyebb szellemi és morális keresés számára nyit utat. Ebben – magyarázza Congdon – megegyezik a kései Koestler, Polányi Mihály és Kolnai egyaránt. A kései Koestler ismeretterjesztő tudománytörténeti esszéjében, a *The Sleepwalkers*-ben rehabilitálja a – modern tudománnyal szembeszegett és annál alacsonyabb rendűnek ítélt – vallást; a kései Polányi Mihály összefoglaló tudományfilozófiai nagymonográfiájában, a *Personal Knowledge*-ban – a tudást és a hitet szembeállító „kritikai filozófiával” szemben – a tudás és a hit kapcsolatát helyreállító „posztkritikai filozófia” kidolgozására vállalkozik; a kései Kolnai morálfilozófiai kísérleteiben a változékony történeti ethosz fölött álló „objektív morális konszenzus” létezése mellett érvel.

„Tudjuk, és büszkeségünk, hogy tudjuk, hogy az ember alkotánál fogva vallásos állat” – állítja Lee Congdon könyvének Burke-től származó mottója. A magyar emigráns értelmiségiek szellemi küzdelme – a nihilizmussal szembeszegett hittel, majd a hamis hit bukása után új hitet keresésével – a nyugati ember mögöttünk hagyott évszázadának paradigmaticus történetét képezi. (*Lee Congdon: Seeing Red. Hungarian Intellectuals in Exile and the Challenge of Communism. Northern Illinois University Press, DeKalb, 2001. XII + 223 o.*)

Percz László

Dr. habil. phil., egyetemi docens (BME)

Tilkovszky Loránt: *Ausztria és Magyarország a vészterhes Európában*

Aki egy kicsit is jártas a diplomácia történetében, tudja, hogy a követi jelentés igazi kincseshánya a történész számára, a csupán

érelklődőnek pedig izgalmas, akár irodalmi magaslatokba is szárnyaló olvasmányélmény, ha a jelentések szerzőjét jó tollal ajándékozta meg a sors. A két háború között Budapestben dolgozó osztrák diplomaták persze nem pályázhatnak semmiféle irodalmi díjra. A történész nem is ezeket az értékeket kereste aprólékos részletességgel megírt jelen-

téseikben, hanem elsősorban azt, hogy milyenek látták bennünket a húszas évek elején, s főleg a harmincas években egészen az Anschlussig. S hogy ez miért érdekes? A szerző, Tilkovszky Loránt szerint azért, mert e korszak „Magyarországának képét sok rosszindulatú elfogultsággal rajzolták meg a kisantant szövetségbe tömörült országok Budapestre akkreditált képviselői”. Az osztrák diplomaták jelentéseitől persze nem lesz rózsaszínűbb ez a kép, hiszen ők is saját érdekeikre figyeltek. Mégis tárgyilagosabban írnak hazánkról, mert a két ország között kevesebb volt az ellentét, így a budapesti követség munkatársai az együttműködés lehetőségeire figyelhettek, s arra, ami összekötött minket. Egy osztrák követnek Budapest természetesen nem volt ismeretlen. A helyzet mégis szokatlan volt, mert még a közelmúlt-hoz tartozott az, hogy az osztrák diplomaták egy nagyhatalom képviselőiként jelenthettek Bécsbe, a két háború között pedig hozzá kellett szokni a kisállami léthez, ráadásul Hitler hatalomra jutásával ez is végveszélybe került. 1933 után ezért a mindenkori osztrák követ számára fontos volt, hogy a magyar politikusok hogyan vélekednek az Anschlussról. Gömbös már miniszterelnöksége kezdetén a két ország egymásrautaltságát hangsúlyozta. A parlamenten felszólalások pedig arra ösztönözték a magyar külpolitikát, hogy azokkal keresse a kapcsolatot, akik képesek megvédeni az osztrák függetlenséget. Bajcsy-Zsilinszky egyenesen a háború veszélyét látta az Anschlussban, a legitimista Sigray pedig a világháború rémét idézte fel, amely Magyarország függetlenségének végét jelentheti.

1938-ra aztán minden megváltozott. Kánya külügyminiszter február végén nemcsak Ausztria, de Magyarország és egész Európa sorsával kapcsolatban is pesszimistán nyilatkozott az osztrák követnek. Igaz, ellenkező vélemények is voltak. Bethlen azt fejtette ki a Pesti Hírlapban, hogy az Anschluss közelebb viszi Magyarországot a revízióhoz. A

már említett Bajcsy-Zsilinszky a tragédia küszöbén arról írt cikket, hogy „*Schuschnigg győzni fog!*”, mármint az Ausztria függetlenségéről megtartott népszavazáson. Ez a vélemény éppúgy abszurd drámába illő, mint az osztrák katonai attasé még 1937. novemberi jelentése, amelyben Horthy kötelező érvényű megállapodást javasolt Bécsnek Berlinnel, hogy Ausztria így kerülje el a német megszállást, amikor a németek Csehszlovákia ellen vonulnak. Az abszurditást a kormányzó is érezhette, mert hangsúlyozta, hogy saját nézetéről van szó, s az osztrák követnek már fel sem vetette. A tragédia előtti két hétben aztán megszűntek a jelentések Budapestről. Amikor újrakezdődnek, már nincs budapesti osztrák követség, csak németbirodalmi főkonzulátus.

A kötetben az osztrák kérdés drámai története mellett apró, jelentéktelennek látszó információkkal is találkozunk, mert egy követ mindenről írt, néha locsogott, de ez volt a munkája. Megtudjuk, hogy Gömbös nem igazán beszélt jól a francia nyelvet, s azt, hogy nincs újdonság a magyar történelemben, mert cseresznye-ügye már Gömbösnek is volt, csak nem Chilével, hanem Németországgal kapcsolatban. Megismerjük Göring nagytmondásainak egyikét, miszerint a szerbeknél általánosnak mondható a német nyelvtudás, ez alól csak a budapesti jugoszláv követ jelent kivételt. Ehhez azt is hozzáteszi a porosz miniszterelnök, hogy a legegyszerűbb délszláv ember is közös határt akar Németországgal. Az új budapesti szovjet követről azt tudjuk meg, hogy 30 szobás főúri palotát keresett, s amikor megbízólevelének átadásakor megjelent Horthynál, a kormányzó hosszasan megvárakoztatta. 1936 közepén a csehszlovák-szovjet együttműködésről kapunk információt. A könyv természetéből következően ez elsősorban magyar szempontból volt érdekes, mert Budapestet Németországhoz közelítette. A szovjet befolyás erősödésére Csehszlovákia-

ban a recenzens is talált dokumentumokat saját kutatásai során a párizsi külügyi és katonai levéltárakban. S ezt azért tartja említésre méltónak, mert ha a szovjet-csehszlovák együttműködést más levéltárak adatai is megerősítik, részletekkel gazdagítják, a harmincas évek végének hatalmi összefüggései új megvilágításba kerülhetnek.

Az előbbi rövid ízelítő is meggyőzheti az olvasót arról, hogy Tilkovszky Loránt könyve információkban rendkívül gazdag. Ezt elsősorban annak köszönheti, hogy a dokumentumkötet és a monografikus feldolgozás szerencsés ötvözetét valósította meg. Részletesen bemutatja a bécsi levéltárakban összegyűjtött, Budapestről származó osztrák jelentéseket, miközben a korszak szakirodalmának, köztük saját kutatásainak eredményeit beépíti a dokumentumok hiányosságainak pótlására, s a forrásokban felvetett kérdések magyarázatahoz. Munkája az image-kutatásokhoz sorolható, hiszen az osztrák diplomaták feljegyzéseiből kirajzolódik a trianoni Magyarország képe, s közben a környező országokról éppúgy bőséges információt találunk, mint az egész közép-európai régió, s benne a Magyarország sorsát is meghatározó nagypolitikáról. A könyvben persze nem találkozzunk matematikai módszerekre alapozott tartalomelemzéssel, statisztikai adatokkal, és egyéb, ún. kvantitatív módszerek-

kel, mert Tilkovszky Loránt munkája hagyományos feldolgozás. Egy olyan alapkutatás, amely a történelem iránt érdeklődő számára olvasmányosságával jelenthet élményt, míg a kutató egy eddig még feltáratlan területről kap információkat. A könyv ezért nem csupán az image-kutatások egyik jól sikerült darabja, hanem úttörő vállalkozás is abban az értelemben, hogy a szerző módszeresen megvizsgálta, mit produkált az osztrák követség Budapesten. Ezzel azt is megmutatta, hogy a magyar történetírásnak még a látszólag agyonkutatott két világháború közti időszakra is vannak tartozásai, hiszen Budapesten nem csupán osztrák követség működött. S még annyi megjegyzés: lehet, hogy a könyv megérdemelt volna egy vastagabb borítót, mert a korszak kutatói gyakran fogják lapozni. A recenzens persze jól tudja, ez elsősorban pénzkérdés, és a szerző már annak is örül, ha munkája megjelenik. A maradandó és értékes könyveket persze nem mindig a jó kiállításúak között kell keresni. (*Ausztria és Magyarország a vészterhes Európában. A budapesti osztrák követség megfigyelései és helyzetelemzései 1933-1938. évi politikai jelentéseiben, Paulus-Publishing Bt., Budapest, 2002., 230 o.*)

Majoros István

a történelemtud. kandidátusa
egyetemi docens (ELTE)

Ádám György: Az emberi elme színe és fonákja

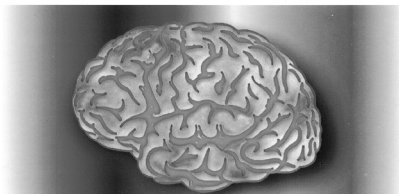
*Tanulmányok, esszék, interjúk
az agyról és a tudás átadásáról.*

Miért éppen én? Mi jogosít fel arra, hogy az Ádám professzor 80. születésnapja alkalmából megjelenő gyűjteménykötetről recenziót írjak? Ismeretségünk 1952-ben kezdődött, amikor aspirantúrája megkezdésére

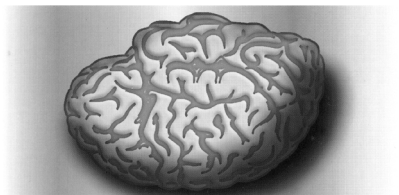
megjelent a leningrádi, I. P. Pavlovról elnevezett orvosgyermek diákszállójában, ahol én mint negyedéves medikus laktam. Könynyű volt megszeretni kedves egyéniségét, az egyetemista lelkesedésével hallgatni mindazt, amit az élettani, főleg pedig az idegrendszeri kutatásokról beszélt, hiszen akkorra már bennem is megfogalmazódott: idegéletlenül szeretnék foglalkozni! Amikor 1955-ben orvosi diplomát kaptam, Ádám György megvédte kandidátusi disszertációját és elfogadott famulusának. 30 évig dolgoztunk együtt, tőle tanultam a kutatás

ÁDÁM GYÖRGY az emberi elme

SZÍNE

ÉS FONÁKJA

Tanulmányok, esszék, interjúk az agyról és a tudás átadásáról

2002

alfáját és ómegáját a központi gyakornokságtól az egyetemi tanárságig, de az egyetemi oktatómunka lényegét is mellette sajátítottam el. Ez a gondolkodásban, kutatásban együtt töltött három évtized – házastársi kapcsolatnak sem volna rövid ez az idő –, amely alatt irányításával kialakítottuk a Budapesti Orvostudományi Egyetem Élettani Intézetében az „Ádám Labor”-t, majd az ELTE TTK biológiai tanszékei sorában az Összehasonlító Élettani Tanszéket, ahol Ádám György ma is mint emeritus kutatóprofesszor dolgozik. Úgy érzem, ezek az együtt töltött évek, a számtalan társszerzőként megírt tudományos munka feljogosít arra, hogy a most megjelent munkájáról írjak.

Nem, nem összefoglalni kívánom a könyvben megjelenteket, hiszen az lehetetlen, értelmetlen volna. Az utóbbi 30 év során megjelent 25 interjú, esszé, tanulmány felöleli Ádám professzor érdeklődési körét: részint a pszichofiziológia területét a zsigeri

afferenciától a memória, a tanulás mechanizmusainak vizsgálatáig; részint a kutatómunka eredményeinek tisztességes értelmezéséig, ideértve az áltudás elleni harc fontosságát, jelentőségét.

A kötetben található cikkekből is egyértelműen kiviláglik az, amiben Ádám professzor mindig is kiemelkedő volt: bonyolult kérdésekről olyan egyszerűen, világosan tud beszélni, hogy gondolatai eljutnak az egyszerű, józan paraszti ésszel rendelkező emberig, magyarázatai nyomán sokszor meglepődünk, hogy miért is nem értettük meg ezt még eddig, hiszen olyan világos! Ez a készség nem mindenkinek adatik meg, de akinek osztályrészül jutott, annak kötelessége használni, és Ádám György élt ezzel a lehetőséggel, hiszen mint a TIT elnökének számtalan módja nyílt a széleskörű ismeretterjesztésre. Azért csodáltam mindig, mert ezek a világos, egyszerűnek tűnő magyarázatok ugyanakkor soha nem jelentettek vulgarizálást. Fontos szempont lehetett ez, amikor a Magyar Pedagógiai Társaság Ádám akadémikust választotta elnökévé.

„...ez a kötet nem emlékek összessége”, írja beköszöntőjében a szerző. Reméljük, mihamarabb meg fogja írni memoárját, ami minden kétséget kizáróan izgalmas és tanulságos olvasmány lesz. Széleskörű érdeklődésének kialakulásában minden kétséget kizáróan szerepet játszott az a sokoldalú hatás, amely befolyásolta azonosságtudatát – mint ahogyan hangsúlyozza – az „erdélyinek” nevezhető kulturális keveredés, annak pozitívumaival és negatívumaival együtt. Az a nyitottság, tudományos kíváncsiság, ami egész életén át hajtotta, hajtja mind a mai napig, biztosan – legalábbis részben – széleskörű nyelvtudására alapozódik: a magyar anyanyelv mellett az iskolában gyermekkorban elsajátított román, a francia és a német, majd aspiránsként az orosz, és a tudomány számára nélkülözhetetlen angol nyelv olyan szintű ismerete, hogy a felsorol-

tak bármelyikén képes magas szintű tudományos előadásokat tartani.

Tudományos érdeklődésének alakulásában alapvető volt a Pavlov Intézetben K. M. Bikov professzor mellett aspiránsként eltöltött három év, hiszen itt mélyült el a zsigeri információ-feldolgozás iránti érdeklődése. Ezzel a klinikai és tudományos szempontból egyaránt fontos témával világszerte aránylag kevesen foglalkoznak, mivel kísérletileg nehezen megközelíthető, a nyert információ kiértékelése sokszor jóval bonyolultabb, mint a magatartás más vonatkozásainak elemzése. Széleskörű érdeklődését bizonyítja, hogy a technikai lehetőségek megteremtésével rövid idővel az Orvosegyetemi laboratórium felállítása után korszerű elektrofiziológiai kísérleteket is végezhattünk; ismereteinket a modern nyugati módszerekkel is kiegészíthettük. Adám György francia, angol és amerikai kapcsolatai, rövidebb-hosszabb tanulmányútjai biztosították számára és munkatársai részére annak a különböző tudományos irányzatokat szintetizáló koncepciónak a kialakulását, ami jelen kötet interjúiból is egyértelműen tükröződik. Az érdeklődés középpontjába az emlékezés, a tanulás, a tudat kerül, persze e kérdésekről nem lehet beszélni a tudattalan vagy a tudati határállapotok érintése nélkül.

E kérdések viszont nem csak a tudósokat érdeklik, hanem vonzzák a sarlatánok áltudományos érdeklődését is. Ez adja a kötet harmadik részének témáját: azok az interjúk, amelyek „az emberi elme fonákját” mutatják be. Tagadhatatlan, amit Adám akadémikus hangsúlyoz, hogy az áltudás kiirthatatlanul együtt terjed a valódi ismeretekkel, sőt gyakran gyorsabban és szilárdabban rögzül az érdeklődő átlagember fejében, mint a valódi tudományos eredmény. Alapvető e téren a média szerepe, sajnos azonban a fárasztó, rendszerint monoton tudományos munka a – főként laikus – néző és olvasó számára kevésbé vonzó, kevésbé érdekes, mint az áltudományos csalók, csodadoktorok rendszerint varázslatos, szípkázó „felfedezései”.

„Csüggedt sodródás az árral? vagy átgondoltan cselekvés?” Mit kellene tenni? Hogyan? Nehéz kérdések, amelyekre, mint az MTA Elnöki Informatikai Bizottságának tagja Adám professzorral együtt kerestük a választ. „A tudás, a valódi ismeret hiányát azonnal betölti az ál-tudás, a torz és káros hiedelem, a megismerés terén nincs légtüres tér! A kommunikálni hivatott szakembereknek ezt fel kell ismerniük!” (*Okker Kft. Kiadó, Budapest, 2002. 204 oldal*)

Dr. Mészáros István

egyetemi tanár, az orvostudomány doktora

Agrártermelés – élelmiszerminőség – élelmiszer-biztonság

Magyarország az ezredfordulón gyűjtőnévvel a Magyar Tudományos Akadémián az elmúlt években végzett stratégiai kutatások keretében, és a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium támogatásával, Kovács Ferenc akadémikus, programvezető irányításával számos nagyjelentőségű tanulmány foglalta össze az agrártermelés és az élelmiszergazdaság legfontosabb probléma-

köreit, különös tekintettel az EU - csatlakozás igényeire. A program keretében készült tanulmánykötetek közül itt három, az élelmiszer-biztonság témakörét illető kiadványra szeretném felhívni a figyelmet. A termék-lánc-szemlélet fontosságát az adja, hogy az élelmiszerbiztonságot veszélyeztető vegyi és biológiai-mikrobiológiai tényezők nagymértékben függvényei a környezetterhelésnek.

A Penészgombák – mikotoxinok a táplálékláncban című kötetben a programvezető szerkesztő (Kovács Ferenc) bevezetőjében a számos penészgomba által termelt

mérgező anyagnak – a mikotoxinoknak – a táplálékláncot károsító hatásait tekinti át, kitérve mind a növénytermesztésben, mind az állattenyésztésben okozott károokra és az ételmezés-egészségügyi vonatkozásokra. Bata Árpád foglalja össze a hazailag legfontosabb mikotoxinok meghatározásának analitikai módszereit. Külön rész tanulmány (Barna-Vetró Ildikó és Solti László) foglalkozik a mikotoxinok mérésére alkalmas enzim-immunanalitikai módszerekkel. A következő négy fejezetben a hazai állattenyésztésben is óriási gazdasági veszteséget okozó, gyakoribb fuzárium toxinok biológiai és gazdasági hatásait elemzi számos hazai specialista (Rafai Pál, Bata Árpád, Fazekas Béla, Zomborszky Kovács Melinda). Banczerowski Januszné a mikotoxinok idegrendszert károsító hatásáról ad áttekintést. A kukorica hibridek rezisztenciájával kapcsolatos vizsgálatokat Bata Árpád és ifj. Kovács Gábor foglalják össze. Nagyívű fejezet foglalkozik a búza kalászfuzáriumával szembeni komplex védekezéssel (Mesterházy Ákos).

A kötet zárófejezetében Repa Imre és számos szerzőtársa (Romvári Róbert, Bajzik Gábor, Bogner Péter, Petrás Zsolt, Zomborszky Kovács Melinda, Horn Péter) az állattudomány területén alkalmazott keresztmetszeti képalkotás módszereit: computer tomográfos – CT) vizsgálat, ultrahang képalkotó vizsgálati eljárás (UH), magmágneses rezonancia elven alapuló (MR) vizsgálatok – mutatják be, amelyek a mikotoxinok okozta elváltozások korai felismerésében is nagy jelentőségű, modern diagnosztikai eljárások.

Az Agrártermelés – Élelmiszerminőség – Népegészségügy című kiadvány első fejezetében Kovács Ferenc akadémikus az agrártermelés és a környezet kapcsolatán keresztül áttekintést ad a téma feldolgozásának szempontjairól, a környezetvédelem és az életminőség összefüggéseiről, továbbá – az Egyesült Államok példáján illusztrálva – a fenntartható fejlődés nemzetközi problematikájáról. Nagyszámú szerzőtársa a további fejezetekben a talajvédelem fontosságát, a talajt erő gyakoribb vegyi szennyeződések, azoknak az egészségre gyakorolt hatásait és az ilyen környezetterhelés magyarországi helyzetét, a penészgomba és mikotoxin-szennyeződés ételmezés-egészségügyi vonatkozásait taglalják. Ismertetik a nem nélkülözhető kémiai növényvédelem helyes alkalmazásával és az élelmiszerbiztonsági szempontokat figyelembe vevő állattartással és takarmányozással kapcsolatos ajánlásokat. Az állattartás EU-konform környezetvédelmi szabályozásának tudományos előkészítése (Dohy János, Wittmann Mihály), a zoonózisok elleni védekezés (Mikola István, Nagy Attila), valamint a zoonózisok környezetszennyező szerepe és csökkentésüknek lehetőségei (Nagy Attila, Mikola István, Nagy Béla) különös jelentőségű feladatokat taglalnak. Rövid, csupán utalás jellegű fejezetek foglalkoznak a modern biotechnológia alkalmazásainak környezetvé-

delmi lehetőségeivel (Balázs Ervin), a mezőgazdasági vízgazdálkodás környezetvédelmi kérdéseivel (Cselötei László) és az erdők, erdősítesek környezetvédelmi szerepével (Solymosi Rezső).

A harmadik kötet az *Élelmiszer-biztonság az EU-szabályozás függvényében* címmel jelent meg. Jól tükrözi, hogy az élelmiszer-biztonság milyen kiemelt jelentőségű az EU-csatlakozásban, az élelmiszerek nemzetközi forgalmában, az életminőség javításában valamint a hazai népegészségügyi programban. Az utóbbi programra tekintettel mutatja be a kötet első fejezete (Nagy Attila, Rodler Imre és Zajkás Gábor munkája) az egészséges táplálkozás követelményeit és azok oktatási, ismeretterjesztési, élelmiszer-termelési és szocio-ökonomiai vonzatait. Ebben a fejezetben kapunk áttekintést az ételfertőzések, ételmérgezések mikrobiológiai okozóiról, az élelmiszer-fogyasztót veszélyeztető természetes eredetű toxikus anyagokról, a környezeti szennyezőkről, az élelmiszerekbe a környezet szennyezésével és az állatgyógyászattal összefüggésben bekerülhető szermaradványokról és az élelmiszer technológiák használatához kapcsolódó szennyező anyagokról. A szerzők megfogalmazzák az élelmiszer-szabályozás és -ellenőrzés szerepét az élelmiszer-biztonságban, valamint az Országos Élelmiszer-biztonsági Hivatal feladatait. A második fejezet (Bíró Géza) a tápláléklánc teljes vertikumát követve vázolja a takarmányozás, a növényegészségügy, az állategészségügy, az élelmiszeripar, élelmiszer-kereskedelem, a vendéglátás, a közétkeztetés és a magánháztartások élelmiszer-biztonsági kérdéseit. A harmadik rész (Molnár Zoltán és Szigeti Sándor) az állategészségügyi szolgálat munkáját az élelmiszer-biztonság szempontjából elemzi. A továbbiakban a kötet nemzetközi és hazai áttekintést nyújt a sertéshústermelésben alkalmazott élelmiszer-biztonsági rendszerekről (Rafai Pál). A baktériumok okozta étel-

fertőzési statisztikákban első helyen álló salmonellosisokra tekintettel, indokoltan nagy teret szentel a kötet ennek a problémakörnek (Herpay Laura és Bíró Géza). A gyakorisági adatok világosan mutatják a *S. enteritidis* hazai és nemzetközi előretörését és elterjedtségét, s azt, hogy e betegség döntően baromfi és tojás eredetű élelmiszerfertőzés. Bemutatják az EU-ban 1992-ben megjelent zoonózis rendeletben kitűzött szalmonellagyérítési célokat, a fő szabályozási pontokat és a gyérítés gyakorlatát egyes európai országokban. Áttekintést adnak a védekezés hazai helyzetéről is. Szabó Mária részletesen elemzi a humán salmonellosisok hazai statisztikáját, az ételfertőzések megszaporodásának okait és a megelőzés lehetőségeit; míg Szita Géza a veszélyelemzésre és kockázatbecslésre tekintettel összefoglalja a sertés- és a szarvasmarhavágásnál, valamint a baromfi-feldolgozásnál javasolt mintavételi helyeket és szakmailag indokolt vizsgálatokat. Sas Barnabás az élelmiszerek kémiai szennyezettségének vizsgálatát tekinti át, kitérve a vonatkozó jogszabályokra, a mintavétel rendszerére, a vizsgálati rend szabályozásának szükségességére, és az országos monitoringvizsgálati terv végrehajtásának szervezésére. A kötet társszerkesztője, Bíró Géza, zárófejezetben foglalja össze az EU Európai Bizottsága *Élelmiszerbiztonsági Fehérkönyvében* megfogalmazott célkitűzéseket, az EU-csatlakozásra is tekintettel lévő magyarországi élelmiszer-biztonsági stratégia kidolgozásának a szükségességét és az erre való felkészülés tennivalóit.

Az itt ismertetett kiadványokból, látszólagos heterogenitásuk ellenére is nyilvánvaló, hogy az élelmiszer-biztonság, életminőségünk egyik meghatározója szempontjából az ismeretek és információk alapvető fontosságúak. Erre a megállapításra jutott az 1997-ben létrehozott hazai Élelmiszer-biztonsági Tanácsadó Testület a *Magyarország élelmiszer-biztonsági helyzete az ezredfordulón*

című tanulmányában is, egyebek között megállapítva, hogy „az élelmiszer eredetű megbetegedések legnagyobb része tudatlanságból ered, kellő ismeretek birtokában megelőzhető”. A sokat hangoztatott „tudásalapú társadalom” ilyen irányú megteremtése szempontjából az ismertetett kiadványok jelentős stratégiai támaszt adnak. (*Magyarország az ezredfordulón sorozat: I. Kovács Ferenc szerk.: A Penészgombák –*

mikotoxinok a táplálékláncban. II. Kovács Ferenc szerk.: Agrártermelés – Élelmiszer-minőség – Népegészségügy. III. Kovács Ferenc, Bíró Géza szerk.: Élelmiszer-biztonság az EU-szabályozás függvényében. Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományok Osztálya, Budapest, 2001-2002., I: 212 o., II: 168 o., III: 242 o.)

Farkas József

az MTA r. tagja, egy. tanár (SZIE)

Hraskó Péter:

A könyvtár foglya

A szerző a KFKI Részecske- és Magfizikai Kutatóintézet nyugalmazott főmunkatársa, akinek a Természet Világában, az Élet és Tudományban, a Fizikai Szemlében megjelent írásaiból, valamint különböző alkalmakor és különböző fórumokon elhangzott előadásainak írott változataiból áll össze a 15 esszét tartalmazó gyűjtemény.

Hraskó Péter természetszerűleg egy kutató szemléletmódjával közelít témáihoz, ugyanakkor azonban írásaiból azonnal kiérezhető, hogy szenvedélyesen azonnal tanítani – a szó nemes értelmében. Kiforrott tudását és lelkesedését igyekeznek az olvasónak átadni – más szóval tudományt népszerűsít a legmagasabb fokon, azzal hogy gondolkodásra is készítenek.

A válogatásban egyaránt szerepelnek megemlékezések, illetve emlékbeszédek a tudomány kiemelkedő alakjairól (Szilárd Leó, Nikola Tesla, P. A. M. Dirac, Albert Einstein), irodalmi értékű elmélkedés az ókori csillagászat nagy alakjáról (*Látogatásban Hiparkhosznál*) és esszék a fizika egyes alapvető problémáinak értelmezéséről. E rövid ismertetésben nincs mód a teljes spektrum áttekintésére – ezért tessék inkább elolvasni a kötetet. Kedvcsinálónak azonban feltétlenül szólani kell néhány különösen érdekes és értékes részletről.

Nagy fizikusokról és kutatókról sokat hall az ember, ha nem is ismer minden tényét. A szerző megemlékezéseit azonban az teszi egyénivé és érdekessé, hogy a tények tárgyilagos ismertetése és értékelése mellett olyan szubjektív, de teljesen megalapozott képet tár elénk, amelyre bizonyosan sokáig emlékezni fogunk. Szilárd Leóról, akinek életrajzát éppen ő fordította le magyar nyelvre, az objektív tények közlése után a következőket jegyzi meg: „... azt hiszem, jobb, ha azzal a beismeréssel kezdem, hogy számomra Szilárd Leó nem egy rokonszenves egyéniség. Az együttérzésemet természetesen egy pillanattig sem tagadom meg tőle, de a rokonszenv az más dolog. Bármennyire barbár dolog is pontokba szedni egy hús-vér embert, most mégis megpróbálom – a magam számára is – feltárba venni az ellenérzésem gyökereit. ...

A tudományban Szilárd végzetesen túlbecsülte az ötlet szerepét. Elsősorban brilliáns ötletemberként volt híres, de sokan tudták, hogy ötletgazdagsága annak tudható be, hogy ötleteit nem dolgozza ki. ...

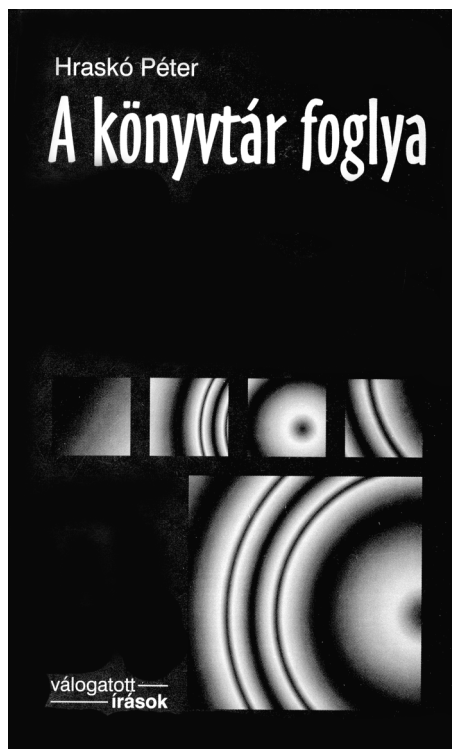
A türelmes, kitaró munka azonban nem tartozott Szilárd erényei közé. Fontosabbnak tartott ötleteit kidolgozás helyett szabadalmaztatta, amivel kiváltotta a tudományos közvélemény rosszallását. Ez az eljárás ugyanis ellentmondott a tudományos kutatás egyik alapelveinek, amely szerint a kutatási eredményeket nem egy hivatal, hanem a tudományos közvélemény elé

kell terjeszteni elbírálásra. Szilárd egy másik egészen különös eljárása volt, hogy ötletét levélként megírta és levélben feladta – saját címére. Úgy gondolta, prioritási vita esetén jól jön majd a dátum a postai bélyegzőn.”

A *Nikola Tesla és az üzemanyag nélküli motor* című megemlékezésben Hraskó Péter igyekszik az őt megillető helyre tenni e tragikus sorsú zseniális mérnököt, többek között a váltóáramú motor és a híres Tesla transzformátor feltalálóját, aki furcsa megnyilvánulásai és kijelentései miatt a média kedvence volt, ebből következően a paratudományok művelői körében is óriási kultusza volt és jelenleg is van. A róla kialakított képet kissé árnyaltabbá teszi, hogy esküdt ellensége volt a relativitáselméletnek, és Einstein érvei ellenére (sok más elektromérnökkel együtt) továbbra is hitt az éter létezésében. A negatív vonások ellenére Teslának helye van a legnagyobbak panteonjában, amint azt Hraskó Péter meggyőzően kifejti.

A többi esszé közül hármat kell kiemelni érdekessége és aktualitása miatt. A *Tudomány és nemtudomány* fontos kérdést jár körül, nevezetesen azt, hol húzódik a határ tudomány és az annak nem minősíthető egyéb tevékenység, a nemtudomány (kevésbé udvariasan áltudomány) között. A falszifikálhatóság kritériumának ismertetése és a tudomány működésének felvázolása mellett Hraskó Péter a maga visszafogott és bölcs modorában egyúttal alaposan leszedi a keresztvizet a „paratudományok” hazai fő népszerűsítőiről és gurujáról, Egely Györgyről. Tanulságos néhány mondatot idézni ebből az írásból is:

„Akárhogy is van, a tudomány alapvető kötelessége, hogy nap mint nap felmutassa az érvényes gondolkodás példáit. A mérce, és a – hatalom nélküli – döntőbíró szerepét kell betöltenie az «igaz – nem igaz», a «logikus – nem logikus», a «következik belőle – nem következik belőle» alternatívák megoldásában. A korábbi metaforánkat tovább

fűzve: nem az a dolga, hogy desztillált vizet töltsön a korsónkba, de segítenie kell abban, hogy a kórokozókat távol tarthassuk az ivóvizünktől. A hétköznapiak diszkurzív logikája mindig különbözni fog a tudományos normáktól, de ha elszakad tőlük, a következmény katasztrofális lesz: a süketek párbeszéde válik általános gyakorlattá.”

Manapság, amikor a „kimeríthetetlen vákuumenergia” lecsapolását tervezgetik ambiciózus, de tudományos ismeretekkel nem rendelkező „feltalálók”, újfent aktuális Hraskó Péter 1983-ban, a *Természet Világában* megjelent cikke: *Egy különös közeg, a vákuum*, amely a részletes fizikai ismeretekkel nem rendelkezők számára is világossá teszi, mit is rejtenek magukban a vákuum első látszatra rejtélyes tulajdonságai.

A kvantumelmélet sokak számára még mindig rejtélyes diszciplína, főleg azért, mert megértéséhez ki kell lépnünk hétköznapi

világunk megszokott fogalomrendszeréből. A humán tudományok körében jó ideig sokan a Heisenberg-féle határozatlansági relációra hivatkoztak végső érvként szinte minden, a tudományt érintő vitában – természetesen lényegének megértése, valamint érvényességi körére való tekintet nélkül. Manapság a holizmus és a Bell-egyenlőtlenség a sztár, amely már beférközött a pszichiátria (!) berkeibe is. (Szombati Ágnes: *Mitoszképzés századunkban, szinkronicitás*, Debreceni Szemle, 1999. jún. 274-80 o.)

A gyűjteményben több cikk is foglalkozik ezzel a híres Bell-féle egyenlőtlenséggel és annak következményeivel. Ezért is különösen aktuális az 1991-ből származó *Kvantumelmélet, holizmus, redukció* című cikk,

amely mindenki számára megvilágítja ezeket a fogalmakat, aki hajlandó egy kicsit is elgondolkodni rajtuk.

Hraskó Péter kötete élvezetes és érdekes olvasmány, bár egyes cikkek a használt matematikai formalizmus miatt feltehetően nem vernek egykönnyen hidat a humán kultúrához. Talán kissé optimista az elvárás, hogy a humán kultúra oldaláról is ugyanakkora szándék van a hídverésre, mint a szerző oldalán. Mindenesetre ha e kötetet bárki kezébe veszi, érdekes olvasmányban lesz része, tudása csak gazdagodhat és az írások remélhetőleg szemléletmódjára is hatással lesznek. (*A könyvtár foglya. Typotex, Budapest, 2001, 269 o.*)

Bencze Gyula

az MTA doktora, tud.tanácsadó (KFKI – RMKI)